

GYÖNGYÖSI CHRISTIANUS

A Rózsakoszorú [1] az a Gyöngyösi-mű, amellyel a legkevesebbet foglalkozott az irodalomtudomány, ám a legtöbb félreértés kísérte befogadása és utóélete során. Ez a furcsa és ellentmondásos szakirodalmi viszonyulás leginkább annak tulajdonítható, hogy 1932-ig, Trencsényi-Waldapfel Imrének a vers forrását és geneziséét feltáró dolgozatáig[2] eredeti Gyöngyösi-szerzeményként tartották számon, vagyis amit a szerzőről állítottak, azt természetesen Gyöngyösi Istvánra vonatkoztatták. Annak ellenére, hogy a Koháry Istvánnak szóló ajánlásban a barokk költő maga is utalt a szöveg részben kölcsönzött voltára: „...azmint mostani gondos tisztembéli sok foglalatosságim és a munkát gyengén győző egészségtelen örökségem engedhették, addig dolgozdogáltam azkörül, hogy azt, hol mások veteményén nőtt és szedett, hol magam plántálgatásin termett” (kiemelés tőlem, J. J.) rózsaszálakból hozta létre.[3] Trencsényi-Waldapfel Imre előtt egyetlen XVIII. századi olvasóról feltételezhető vagy akár biztos állítható, hogy tudta a vers titkát és ismerte magát a forrást is. Ő nem más, mint Illésházy József gróf, királyi főasztalnok mester, akinek könyvtára őrizte és számunkra megőrizte mind a Rózsakoszorú, mind pedig az alapjául szolgáló alkotás, E. S. 1635-ben Hymni quindecim devotissimi. Super quindecim mysteria sacratissimi Rosarii cím alatt megjelent himnuszciklusát.[4] Sőt Illésházy possessor-bejegyzése nyomán az is kiviláglik, hogy előbb birtokolta a latin nyelvű eredetit (1735), s valószínűleg ehhez szerezte be aztán Gyöngyösi István versét (1739). Ma mindkét kötet az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában van, bár az évszázadok során – a könyvtár raktározási rendje miatt – elkerültek egymás fizikai közelségéből.

E tudás azonban a XVIII. század végére elhomályosult, a Gyöngyösivel oly szeretettel foglalkozó id. Ráday Gedeon, Kovásznai Sándor, és a Gyöngyösi-életmű első kiadója, Dugonics András sem tesz említést a szöveg efféle problematikusságáról. Még ennél is érthetlenebb, hogy Trencsényi-Waldapfel 1932-es közleménye után úgy jelent meg a mű 1935-ös kritikai kiadása – igaz, utószavában Badics Ferenc jelzi, hogy már 1927 elején elkészült munkájával, ám ez kritikai kiadás esetében mégsem szolgálhat magyarázatul –, majd 1939-ben Badics Gyöngyösi-monográfiája, hogy a sajtó alá rendező, illetve szerző nem akart igazán tudomást venni Waldapfel sorsdöntő jelentőségű genetikai-filológiai felfedezéséről. A szövegkiadásban mindössze egy nyolcsoros lábjegyzettel reagál, „fő forrás”-nak nevezve az eredetit, viszont a főszövegre vonatkozó konzekvenciákat már nem vonja le.[5] A néhány hónappal Badics halála után, Gorzó Nándor szerkesztésében és gondozásában megjelent Gyöngyösi-monográfiában pedig semmi sem utal a forrás ismeretére.[6]

A Rózsakoszorúnak fontos hely jutott Gyöngyösi életművében: az utókorral ellentétben az öregedő költő szerette ezt a művét. Bár általában mitológiai háttérű és indíttatású, saját korába ágyazott világi témákat énekelt meg nagy kedvvel és invencióval, s verseiből – amint arra már Arany János is felfigyelt híres Gyöngyösi-tanulmányában – hiányoznak a vallási utalások és a korra jellemző elfogultságok, mégis azt tartja róla a fáma, hogy ezt a vallásos ihletésű, mélyen áhítatos művét – mert hát fordítás volta ellenére, mint majd látni fogjuk, mégiscsak Gyöngyösi-műről kell beszélünk – tartotta a legtöbbre. Az erősen megromlott textusú Gyöngyösi-verseket a lőcsei kiadások alapján rendbe szedni és kiadni készülő marosvásárhelyi klasszika-filológus professzor, Kovásznai Sándor jegyezte fel Ráday Gedeonnak 1789 júliusában írt levelében: „Sőt Báró Szilágyi Urtól-is úgy hallottam, aki azt beszéllette, hogy Gyöngyösi legnagyobbra becsülte a Rósa koszorut. De lehet, hogy már vénségében úgy gondolkozott.”[7] Kovásznai legfontosabb informátora Gyöngyösi-ügyekben a címzett, a költő másik nagy híve és rajongója, akinek valójában köszönhetjük művei fennmaradását, id. Ráday Gedeon. Ő kétszer is említi a Rózsakoszorút.[8] Levélváltásukban Kovásznai kiemeli a költő jobban ismert alkotásainak poétikai érdemeit, azonban azt szónak teszi, hogy a Héliódorosz Aithiopikájának Czobor Mihály-féle fordítását töredékesen megőriző Chariklia átírása-kiegészítése

helyett már inkább eredeti szerzeményt várt volna Gyöngyösi pennájától.[9] A Rózsakoszorút viszont, maga sem érti, miért, nem értékeli túl sokra: „A Rósa koszorut pedig nem tudom miért legkevesebbre tudom betsüllni.”[10]

Pedig talán nincs is szükség oly nagy találékonyságra tartózkodása igazi okának felfedéséhez: az történt vele is, mint Gyöngyösi protestáns olvasóinak legtöbbjével. Részint nem bocsátották meg a sikeres költőnek, hogy református vallását meglett férfi korában, valamikor a Wesselényi-összeesküvés megtorlása idején – máig ismeretlen okok miatt és körülmények között – elhagyva, a katolikus táborba lépett. Részint pedig vallásuk, neveltetésük s minden porcikájuk tiltakozott az ellenreformációval éppen a fordítás keletkezésekor újabb tetőpontjához közelítő Mária-kultusz heves és látványos megnyilvánulása ellen.

Összegyűjtött műveinek első sajtó alá rendezőjével sem járt sokkal jobban a költő: kiadásában nem sok szót pazarol a Rózsakoszorúra, s a Gyöngyösi szerzeményeit felsoroló lajstromába, igaz, nem akárhova, a Csalárd Cupido autográf kéziratát ránk örökítő kötetke végére jegyzi fel, hogy Gyöngyösi 1690-ben, alispánsága idején szerezte „Rozsás Kert” című munkáját.[11]

*

Mi is hát valójában a Rózsakoszorú, mi volt vele a költő-fordító célja, melyek főbb jellegzetességei, s hol foglal helyet a Gyöngyösi-oeuvre darabjai között?

A szakirodalom általánosan elfogadott tétele, hogy a Rózsakoszorú mélyen vallásos, áhítatos mű, s a katolikus Gyöngyösi István magánvallásosságának dokumentuma. Trencsényi-Waldapfel szerint „a már meglett ember korában katolikus hitre tért Gyöngyösi István adventi áhítatának költői gyümölcse”. [12] (Annak a – Gyöngyösi László elképzelésén nyugvó, gyakran emlegetett – tévedésnek a cáfolatával itt most ne foglalkozzunk, hogy a vers-koszorút a költő bűnbánatból, vezeklésképpen, mecénása, Koháry István kiengesztelése szándékával írta – legfőként a Csalárd Cupido erotikus tartalma miatt.)[13]

Közismert tény, hogy egy fordítandó vers kiválasztásában már eleve benne rejlik a fordítónak a mű iránti vonzódása, elkötelezettsége, valaminő célképzete. Döntésében azonban az őlt testet, hogy a mű választotta ki fordítóját. Nem volt ez másként Gyöngyösi István esetében sem: a Hymni quindecim tematikája, nyelvi-stiláris-szerkezeti megformáltsága, vallásos tartalma, hitbéli jellegzetességei, erős Mária-kultusza mind-mind megegyezhetett a költő katolikus áhítatával. S ezt ő az átültetés során (magában is) felerősít(h)ette. Valamint a válságában a reneszánsz világiságától a „vallásos költészethez, a pogány mitológiától a szent történethez, a fikciótól a vallásos élményhez” forduló barokk költő életérzése is hozzájárulhatott döntéséhez – amint azt Trencsényi-Waldapfel megjegyezte.[14]

A hosszú versek után belső költői igényként is felmerülhetett e minden epikai történése mellett is alapvetően az eseményeket kísérő érzelmek festésére összpontosító lírai költemény átültetése. Helyesen állapítja meg Kovács Sándor Iván, hogy a Rózsakoszorú Gyöngyösi művészetében Zrínyi Feszületre írott versének „fejlődéstörténeti párdarabja”:[15] ugyanúgy, mint előde és példaképe, elutasítja magától a világi szerelem – annál: az Arianna iránti vonzalom, ennél: Venus és Cupido ármánykodásai – költői feldolgozását, helyette méltóbb téma, a szent szerelemé az igazi poétai feladat. Amint Zrínyi írta:

Árassz cataractát szemedbűl méltóért,
Azért, ki körösztfán függött búneidért
Azki Istened volt, megholt váltságodért.[16]
Ugyanez az igény Gyöngyösinél:

1. Azki az ifjabb időkben,
Játékosabb esztendőkből
Heliconban siettél,
Ott gondokat felejtető,
Elméket gyönyörködtető
Mulatságot követtél,

2. Hol emelkedtél bércére,
Hol ereszkedtél völgyére,
Magadat úgy mulattad:
Apollo lantja pengését,
Múzsák kedves éneklését
Örvendezve hallgattad,

[...]

53. Hánd ki már most mind kezedbűl,
Ne kívánj tovább ezekbűl
Koszorúkot mívelni;
Menned más helyre kelletik,
Ott virág is más szedetik,
Mást is kell ott tisztelni.

A Rózsakoszorú ajánlásából azonban legalábbis úgy tűnik, hogy e versciklus fordítását nem annyira önmaga lelki megerősítése, hite minél mélyebb átélése okán végezte Gyöngyösi, hanem inkább a többszörösen is szerencsétlenül járt, a börtön embertelenségeit és karja bénulásának kínjait megszenvedő, a rövid öröm és a hosszú keserűség rózsái után a megdicsőülés koszorúját remélhető Koháry István vigasztalása volt e munkájának szerző oka. Az egész dedikáció erre a szakrális és világi rózsamegfeleltetésre épül és játszik rá, nyoma sincs benne bárminemű vallásos program kifejtésének.

Gyöngyösi tehát készen kapta E. S. kegyes férfiú 1635-ben (majd 1672-ben is) megjelent, a Habsburg császárné, III. Ferdinánd felesége, Eleonóra számára készült latin verses elmélkedését. Mindazt, amit ma Rózsakoszorú cím alatt ismerünk: Jézus életútjának, szenvedéseinek, halálának és feltámadásának s azzal párhuzamosan Szűz Mária földi pályafutásának örömeit és keserves fájdalmait, lelki és testi mennybemenetelének dicsőséges történetét. A Gyöngyösi-féle változatnak van azonban egy olyan, roppant hangsúlyos, fontosságban az egész verssel felérő – terjedelemben is jelentős – része, amelyet forrása nem tartalmazott, amely eredendően a magyar barokk költő önálló szerzettetésű munkája. Ez a „Rózsakoszorú-kötéshez való készület”, vagyis epilógus, bevezetés a főtémához, mely előszóba „foglaltatnak rövideden az koszorú rózsáiban lévő dolgok is”. Azaz mintegy megelőlegezve összesűríti a teljes kompozíció tartalmi elemeit, miközben e szövegrész retorikailag kiemelt szerephez jut: meghatározza azokhoz s egyben a műhöz és a témához való viszonyát: kijelöli saját költői pozícióját.

A fentebb mondottakon túl teszi ezt azért is, hogy a befogadó, az olvasó és a világ, de egyúttal önmaga számára is indokolttá és elfogadhatóvá tegye a váltást: a választást a múlt, a profán és pogány, a hívságok hívsága, a „fabulás régiségek” és „poétai költeményes dolgok”, az „ifjú elme bolondsága” – illetve a jelen, a szakrális, keresztény életeszmény, az „igaz valóság” és „valóságos igazság” költői programja között. Retorikailag hangsúlyos helyen, épp a készület középpontjában jelenti be a poétikai váltást:

125. Itt nem fabulás költeményt

Avagy meséző leleményt

Lehet erről hallanod:

Hanem igaz valóságot,

Valóságos igazságot

Kelletik már vallanod.

[...]

54. Nem az Múzsák csevegését,

Nem Phoebus lantja pengését

Kelletik már hallgatnod.

Nem az vadász Dianával

Vagy az Cyprus asszonyával

Temagadat mulatnod.

55. Nem Bacchus bolondságának,

Korcsmás fársángolásának

Nézned esztelenségét:

Más pályát kell immár futnod,

Azon más célhez is jutnod,

S ott érned utad végét.

[...]

59. De itten megállapodjál,

Hova gyöttél, gondolkodjál,

Már nem Heliconban vagy:

Ott az dolgok csekélyebbek,

Itt magosabbak s mélyebbek,

Kiknek titka igen nagy.

60. Itt nemcsak Uraniának

Vagy más, akarmely Múzsának

Vehetd jövőndölését:

De az Istennek magának,

Földre gyött Arkangyalának

Hallhatod beszélését.

Az egy híján harmadfél száz strófányi „készület” legfontosabb funkciója tehát az, hogy párhuzamosan mutassa be a boldog végkifejlet, Jézus és anyja megdicsőülésének, illetve a pogány Múzsáktól

elforduló költő megérkezésének útját az egyetlen és igazi Múzsához, Szűz Máriához – és általa, az ő révén égi jegyeséhez: Krisztushoz.

Az igazi költői feladat felismerése nyomán az állandó önmegszólító, biztató formulákkal jelzett költői útvonal stációi:

– A Helikon és lakói, a kilenc Múzsá tevékenységének bemutatása és jellemzése, antik történetek (Trója), mitológiai mesék világa.

– E költői-mitológiai világhoz és alakjaihoz fűződő viszonya a költőnek: jól érezte magát közöttük, igyekezett elnyerni kegyeiket. Apollónak borostyánkoszorút fűzött, a Múzsáknak pálmaágat ajándékozott. Venusnak rózsát (az istennő saját véréből termett virágot – Gyöngyösi korábban kedvelt motívuma!) és mirtuszt áldozott, Diana vadászó vig seregében is örömmel múlatta az időt, neki gyöngyvirágot szedett – szüzessége és tisztasága dicséretképpen. Rövid kirándulást tett Bacchushoz is, az ő homlokát szintén borostyánnal ékesítette, tőle azonban hamarosan visszavágyott Apollóhoz és a Múzsákhoz, az általuk képviselt tudományok és művészetek világába.

– Hirtelen fordulat áll be: felismeri, hogy mindez hiúságok hiúsága, hiábavalóság (Prédikátor könyve, 1, 2.). Más pályát kell futnia, az az üdvösségesebb út. A Helikonon a „dolgozók csekélyebbek”, a szent dolgozók „magosabbak s mélyebbek”. Itt nem a Múzsák sejtelmes ígéretése, hanem maga Isten jövője, arkangyala által küldött üzenete jelzi a jövőt. Mária az igazi „Szűz Diana”, a gyöngyvirág is őt illeti. Az angyali üdvözléshez, a betlehemi jászolhoz, Jézus csodatételeihez, elárultatásához és elítéléséhez, Kálvária-járásához képest csupán álom – jelentéktelen semmiség – Trója felépítése és lerombolása, csekélységek Herkules emberfeletti próbái, a csodás és elképesztő mitológiai történetek. A keresztre feszítés naturalista jelenetei, kegyetlenségei és a sírbatétel szomorúsága és döbbenete következtében elfordul hát a Múzsáktól, elutasítja a pogány művészetek hitvallóit, ám a feltámadást követően, amikor vége van a sírásnak, előszólítja sípjával Euterpét, lantjával Terpsichorét, Eratót pedig táncra buzdítja: „Meg kell az szemet törölni, / Vagyon már minek örülni” –: Jézus feltámadt.

E feltámadással a Mennyei Herkules halálán és Sátánon vett diadalma történt meg. Jézus mennybe ment. A költő feladata sem lehet más, mint, elméjét utánabocsátva, lelki vezérét követve, a mennyei Atyával való találkozásról beszámolni. A Szentlélek eljövetele a tanítványokhoz ismét csak olyan tiszta tudomány, amellyel Hippokréne forrásának egyetlen erecskéje sem vetekedhet, ezért oda semmiképpen nem térhet vissza a költő. Újonnan nyert tudásával megszabadulhat régi tudatlanságától, s követheti a jót. Mária lelke, majd teste is a mennybe, az Atyához és a Fiúhoz jut, az Ég Királynőjévé koronáztatik. Ő pedig irgalmasságának palástja alá fogadja a hozzá folyamodókat, a vétkesek szószólója lesz, bűnbocsánatot nyer számukra. A zarándok-költő is igazolást nyer, hogy korábban követett útjáról – hiábavalóság – való letérése fejében az üdvösség útjára lelt, az igazi jutalmat majd itt érdemli ki jól megfutott pályájával.

Ehhez azonban vissza kell fordulnia, no nem a Parnassusra, Délosz vagy Ciprus szigetére, hol az antik isteneknek kedveskedett virágokkal – hanem Názáretből elindulván a Szent Család útján, égből származó, örökké virágzó virágokat kell szednie, immáron Szűz Mária dicsőségére. Ilyen rózsákra találhat Názáretben, a fogantatás színhelyén, hogy majd Zakariás házában szakítson virágot, ezután a betlehemi istállóban, ahol a Szentlélek veteményének nyílt ki titkos rózsája, melynek az isteni felség maga volt kertésze. Majd a templomba kell mennie újabb rózsáért, ahol Simeon áldotta meg a kisded Jézust. Jeruzsálem templomában is vár a koszorúköltőre virág, ahol a bánatos szülők az írásmagyarázó

doktorok között nagy örömeikre fellelték az elveszettnek hitt gyermek Jézust. Az eddigi virágok fehérek voltak, további útján pirosakkal kell őket „egyvelíteni”: az elsőt a Gecsemáné kertben, Jézus vérrel izzadásának helyszínén gyűjtheti be, a többieket – a vérrel festetteket – Pilátus udvarában, majd a töviskoszorúval való koronázáskor, s később, a kereszttőn, valamint a Kálvárián, a keresztre feszítéskor. Ismét fehér rózsákat szedhet Jézus feltámadása, anyjának és a tanítványoknak való megjelenése alkalmából, az égbe emelkedéskor s a mennyi kertekben. Újra pirosak a pünkösdi rózsák, a Szentlélek leszálltakor s végül Mária mennybevétele és megkoronázása idején. Mindezeket összegyűjtve végre elkezdheti a költő a koszorúkötetést a rózsákból: a koszorú kávája a szent anya földi-égi pályafutása, míg cernája vagy kötele gyakori szorongattatása.

A költő a 231. strófában szólítja meg Máriát, hogy neki koszorúját bemutathassa, vagyis átadhassa, s a benne levő tizenöt rózsza magyarázatát adja. Kéri a Szűzanyát, vegye kedvesen koszorúját, fogadja őt kegyébe és védelmébe, őrizze meg a bűntől, hogy ne jusson vissza régi útja sarába, s végül ő is elnyerje koronáját Mária országában.

A prológos végén, azt mintegy keretbe foglalva, visszatér az önmegszólító formulához, Isten és Mária imádására szólítja fel önnönmagát:

248. Elvégezvén beszédedet,
Azki vezérlett tégedet,
Istenedet, imádjad:
Az ő szerelmes Anyjának,
Bűnösök szószólójának
Szentséges nevét áldjad.

249. Mondván: dicsíret, dűcsőség,
Hálaadás és tisztesség
Adassék mindkettőnek:
Anyja érte esedezzen,
Fia pedig kegyelmezzen
Az koszorúköttőnek.

Látható tehát, hogy a korabeli olvasó előtt jólismert bibliai történet és annak elmondása, azaz a művészi alkotás – a világi pogány mitológiával való szakítás és a keresztény mitológiával történő azonosulás – folyamata a készületben összefonódott, eggyé vált. A rózsakoszorú és a Rózsakoszorú elkészült. A történet és annak narratív megjelenítése e koszorúban záródott körbe. Így a költő a 231. versszakban már magát Máriát szólíthatja meg, hogy átadja neki a rózsakoszorút s egyben a műalkotást: Jézus és Mária megénekelt történetét! Ezért volt tehát szükség erre – a szakirodalom által redundanciának, fölösleges ismétlésnek tartott – az Újszövetségből mindenki számára beszédes és ismerős eseménysornak az újraelmondására.

Költő és olvasója részére is következhetik hát a mű fő része, a lefordított eredeti alkotás, mely egyesek szerint nem más, mint egy nem túl érdekesen előadott tanköltemény,[17] melynek feladata nem is a történet felmondása, hanem az, hogy Jézus és Mária felmagasztosulásával támpontul szolgáljon vallásos elmélkedésekhez, meditációkhoz, a mély vallási és hitélményhez.

Ehhez remek technikai megoldásként kínálkozott E. S. számára a rózsakoszorú vagy rózsafüzér – az időben köznapi nevén koronaként is emlegette az olvasó – alakja és funkciója. A rózsafüzér a korban

már közkedvelt népies imasorozat volt a megváltás titkainak emlékeztére. (Eredetét valószínűleg egy XIII. századi legendának köszönheti: egy cisztercita gyakran elmondott ötven üdvözlégyet, s látomásában ugyanannyi rózsza jelent meg neki Szűz Mária homlokán.)

Az olvasónak egy miatyánkot, tíz üdvözlégyet és egy dicsőséget magában foglaló részét egy tizednek (decas) szokták nevezni, s minden tizednél a megváltás történetének más-más titka az elmélkedés tárgya. E titkoknak három csoportja volt: örömdetes, fájdalmas, dicsőséges. E rendszernek megfelelően a triptichonra emlékeztető vers kompozíciójának tizenöt (háromszor öt) részét alkotja a koszorú tizenöt rózsája (titka):

I. Az örömdetnek rózsái (148 versszak):

1. Jézus fogantatásának titka,
2. Szűz Mária Szent Erzsébetnél tett látogatásának titka,
3. Jézus születésének titka,
4. Jézus templomban való bemutatásának titka,
5. Jézus doktorok között való fellelésének titka.

II. Keserűségnek rózsái (237 versszak):

1. Jézus vérrel izzadásának titka,
2. Jézus ostoroztatásának titka,
3. Jézus tövissel koronáztatásának titka,
4. A kereszt Kálváriára vitelének titka,
5. Jézus keresztre feszítésének titka.

III. Dicsőségnek rózsái (233 versszak):

1. Jézus feltámadásának titka,
2. Jézus mennybemenetelének titka,
3. Szentlélek eljövételének titka,
4. Mária mennybevitelének titka,
5. Mária mennybéli megkoronáztatásának titka.

Az egyes rózsák-titkok strófaszáma változó, s az eredetiben mindegyikük végén prózai fohászkodás áll. Gyöngyösi – s ez fordítói technikájáról is beszédesen árulkodik – nem ragaszkodott a kapott versszakok számához, mindig hosszabbra sikerültek az egyes rózsái, néha jelentősen, mint a keserűség rózsái között, ha elhagyott is egy-egy strófát az eredetiből, ugyanannyi szakaszban egyetlenegyszer sem adta vissza a szöveget. Alkalmanként egy-egy strófát kétszer akkora terjedelemben ültetett át, az elhagyott prózai fohászok némely momentumait is beemelte a versbe. Trencsényi-Waldapfel Imre elkészítette az egyes részek eredetijének és magyar megfelelőjének strófa-szerkezetét, amely igen tanulságos a magyartás technikáját vizsgálók számára:[18]

Az örömdet 1. rózsája Gyöngyösinél 19 versszak, a latin eredetiben 16

2. rózsája	25	18
3. rózsája	43	28
4. rózsája	25	19
5. rózsája	36	20

A keserűség 1. rózsája 46 37

2. rózsája	34	27
3. rózsája	41	27

	4. rózsája	49	26
	5. rózsája	67	50
A dicsőség	1. rózsája	28	19
	2. rózsája	45	34
	3. rózsája	38	28
	4. rózsája	54	39
	5. rózsája	68	50

Kora igényeinek és gyakorlatának megfelelően Gyöngyösi fordítása nem volt szó szerinti, az eredetihez tapadó, inkább átdolgozás, parafrázis. Versünk esetében ez kifejezetten hasznára vált a műnek: a magyar költő képessége és leleményei, érzéki kiegészítései, részletezőbb – korábban verizmusnak bélyegzett –, naturalistább szenvedés-megalázás-leírásai erőteljesebb, tudatosabb költői és poétikai-retorikai megoldásokról tanúskodnak. Ennek jellemzőeként az irodalom gyakran idézi a már-már ízléstelenségnek érzett, szinte kéjjel részletezett kínzásokat, illetve a bájos, finom megfigyelésekben, nyelvi találékonyságban bővelkedő gyermekábrázolást. A világiasabb témákhoz és modorhoz szokott költő nyelvi-kifejezési formáiban birkózik a vallásos materiával, és sajátos keveréket hoz létre: a szakrális tematikát a virágénekek, a magyar világi költészet hagyományai, Balassi és követőinek (Rimay János, Beniczky Péter, Esterházy Pál) egyéni hangú vallásossága, valamint a magyar középkori egyházi irodalom hangján szólaltatja meg. Mindezek mögött ott áll – az eredetiben rögzített – külföldi és főleg a hazai katolikus egyetemesség egyházi, irodalmi és zenei nyelve, jelképesen szólva mindaz az Ómagyar Mária-siralomtól Temesvári Pelbárt Stellariumán vagy Pázmány Péter Imádságoskönyvén át a Cantus catholiciig felhalmozódott kifejezőkészlet és tudás, amelyet Gyöngyösi közvetlenül vagy közvetve elsajátíthatott. Művében vissza-visszacsengek kódexeink Mária-himnuszainak szavai és képei,

551. Jaj, jaj, én édes szülöttem,
 Ím, én is elődben jöttem,
 De itten miket látok?
 Mint lator, úgy hurcoltatol,
 Szörnyű halálra vonatol,
 Rajtad ez, ah, mi átok?

552. Jaj, jaj, hova hadsz engemet?
 Ah, hadd tegyem le éltemet
 Teveled együtt én is,
 Avagy helyetted haljak meg,
 Nagy örömet váltolak meg
 Az magam életén is.

557. Ó, én ártatlan virágom!
 Köd nélkül való világom!
 Ó, kedves napom fénye!
 Mely igen megsetétedtél,
 Mindenektől megvettettél,
 Minden jónak örvénye!

a rozáriumklauzurák tételei éppúgy, mint a Clairvaux-i Bernát óta szinte kötelező és állandósult Mária-epithetonok, de Hajnal Mátyás szerzeményeinek vagy Kopcsányi Márton A boldog Szűz Mária élete (Bécs, 1631) című mariálé-típusú prédikációgyűjteményének terminológiája is.[19] De felismerhető a Balassi és Rimay istenes énekeihez csatolt Mária-énekek frazeológiája is.

Trencsényi-Waldapfel e munkája alapján „virtuóz műfordító”-nak tartja Gyöngyösit,[20] s futó vizsgálat alapján ma sem állíthatunk mást, mint ő hetven évvel ezelőtt. Kötetünkben közöljük az eredeti hasonmását egy minden eddiginél alaposabb reménybeli összevetés elősegítése érdekében.

A latin eredeti szerzője a Stabat mater dolorosa középkori dallamához, rímképletéhez és hangulatához igazodott, a 8a,8a,7b, 8c,8c,7b rímelést Gyöngyösi is maximális formahűséggel tudta megvalósítani. Rímei könnyedek, egyáltalán nem tűnnek erőszakoltnak, a sok áthajlással és közöléssel oldva üdítően hatnak a korábban tőle megszokott alexandrinusok erősen egyhangú négyes rímbokrával szemben – ahol persze ugyancsak voltak virtuóz megoldásai. A Rózsakoszorú strófái a Stabat mater... egykori dallamára ma is énekelhetőek.[21] Szerkezetük emlékeztet a Balassi-strófára, Szenci Molnár Albert híres 42. zsoltárára, a jövőt illetően pedig Kisfaludy Sándor Himfy-versszaka felé mutatnak.[22]

A mű fordításának időpontja bizonyára nem véletlen, beleilleszkedik a korszak Mária-kultuszának felerősödésébe. Ajánlása szerint Gyöngyösi 1689 végén foglalatosskódott a vers csiszolgatásával, s minden bizonnyal fontos szerepet tulajdonított a dedikáció elkészülte dátumának is: az 1690-es esztendő Boldogasszony havának, azaz januárnak első napján tette a pontot műve végére. 1693-ban I. Lipót, „mintegy megújítva” Szent István felajánlását Máriának, az országot a török uralom alóli felszabadulás miatt ismét átadja a Boldogasszonynak.[23] Ez időben egybeesik azokkal a munkálatokkal, amelyeket Esterházy Pál végzett a Mária-szobrok, -kegyhelyek számbavételével, akinek ugyancsak 1690-ben, Nagyszombatban jelent meg gazdag metszetgyűjteménye, mely a világ Mária-ábrázolásai mellé néhány magyarországit is felsorakoztat, majd hat évvel később, immár metszetek nélkül, újabb nyolcvanhárom magyarországi vagy magyar vonatkozású Mária-kép vagy -szobor leírásával gazdagítja ezt a sajátos, idegenből honosított műfajt, az atlas marianumot.[24] De ugyanerről a gyorsan terjedő Mária-kultusról tanúskodik az a barokk freskóciklus is, amellyel 1697-ben a győri jezsuita kollégium lépcsőházát díszítették, s amely látványosan jeleníti meg azt a Mária-szimbolikát és metaforikát, amely a Rózsakoszorúra is olyannyira jellemző.[25]

Mind az irodalmi, mind a képzőművészeti alkotás, a freskóciklus érdekes jellegzetessége, s ez mindkét esetben a nem magyarországi eredetnek tulajdonítható, hogy nem él a Patrona Hungariae-toposszal, s mivel E. S. műve nem tartalmazta, így Gyöngyösi sem utalt – még burkoltan sem – erre a korban egyébként oly közkedvelt fordulatra.

Jankovics József

Kötetünk elkészítéséhez Knapp Éva, Madas Edit, Nyerges Judit, Szentmártoni Szabó Géza és Szörényi László nyújtott köszönettel vett segítséget.

[1] Lőcse, 1690. RMK I 1388.

[2] Trencsényi-]Waldapfel Imre, A Rózsakoszorú forrása, in Gyöngyösi-dolgozatok, Bp., 1932, 24–32.

[3] Egy-két élesebb szemű irodalomtörténész, köztük Horváth János, természetesen élt a gyanúperrel, hogy nem eredeti alkotással állunk szemben. (Horváth János, Barokk ízlés irodalmunkban, Napkelet, 1924, 346.) A vers legterjedelmesebb elemzését lásd: Agárdi Péter, Rendiség és esztétikum (Gyöngyösi István költői világképe), Bp., 1972, 127–154.

[4] Mi is azt a szöveget használtuk – hasonmását lásd kötetünkben –, amelyre Trencsényi-Waldapfel felhívta a figyelmet: David Gregorius Cornerus Magnum Promptuariumának 1672-es bécsi kiadását, amely Mor. 195. jelzet alatt található az Országos Széchényi Könyvtárban.

[5] Gyöngyösi István összes költeményei, III, közléteszi Badics Ferenc, Bp., 1935, 195.

[6] Badics Ferenc, Gyöngyösi István élete és költészete, Bp., 1939.

[7] Dr. Kiss Áron, Kovásznai Sándor három levele b. Ráday Gedeonhoz, Figyelő, 1876, 368.

[8] Jancsó Elemér, Adatok az erdélyi felvilágosodás történetéhez, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1960, 371, illetve Gorzó Nándor, Id. gróf Ráday Gedeon: Gyöngyösi munkáinak chronologica rendi, in Gyöngyösi Almanach, Bp., 1938, 138.

[9] Vö. Gyöngyösi István összes munkái, IV, közléteszi Badics Ferenc, Bp., 1937, illetve: Czobor Mihály (?), Theagenes és Chariclia, sajtó alá rend. Kőszeghy Péter, Bp., 1996 (Régi Magyar Költők Tára, XVI/X).

[10] Dr. Kiss Áron, uo.

[11] OSZK, Quart. Hung. 186. 60/b.

[12] Waldapfel, i. m., 24.

[13] Gyöngyösi László, Gyöngyösi István élete és munkái, Bp., 1905, 28.

[14] Waldapfel, i. m., 25.

[15] Gyöngyösi István Kemény-eposzának Zrínyi-imitációi, in Kovács Sándor Iván, „Eleink tündöklősége”, Bp., 1996, 44.

[16] Zrínyi Miklós, Adriai tengernek Syrenaia, az 1651-es bécsi kiadás hasonmása, Kovács Sándor Iván utószavával, Bp., 1980.

[17] Toldy Ferenc, A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig, 1867, Bp., 1987, 221. (A kötetet összeállította, a szöveget gondozta Szalai Anna.)

[18] Waldapfel, i. m., 27.

[19] Vö. Régi Magyar Költők Tára, XVII/7, sajtó alá rend. Holl Béla, 35–47, 401–417.

[20] Waldapfel Imre, Gyöngyösi István, (A Magyarságtudomány tanulmányai, 2) 1936, 21.

[21] Lásd Papp Géza, A XVII. század énekelt dallamai, Bp., 1970, 437–438.

[22] Waldapfel, i. m., 32.

[23] Tüskés Gábor–Knapp Éva, Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban, Irodalomtörténeti Közlemények, 2000, 579.

[24] Lásd Knapp Éva és Tüskés Gábor, valamint Galavics Géza kísérőtanulmányát Esterházy Pál Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti című művének hasonmás kiadásához, Bp., 1994.

[25] Lásd erről Knapp Éva, Retorikai koncepció és ikonográfiai program a győri jezsuita kollégium díszlépcsőjének freskóciklusán, Művészettörténeti Értesítő, 2001, 3–4, 199–220.

Mentve: 2023.10.18.

<https://mek.oszk.hu/06100/06102/html/#d0e5123>